

ВИЖІВСЬКИЙ МАЄТОК У 60–90-х РОКАХ XVIII СТ.

Період 60–90-х років XVIII ст. був позначений важливими тенденціями у розвитку регіону. У 1772, 1793, 1795 рр. відбулися поділи Польщі сусідніми державами. Зміна державної влади поступово справила значний вплив на розвиток Волині, що відійшла до складу Російської імперії. Однією з головних особливостей регіону у цей час залишалася наявність великої кількості малих за розмірами міських поселень. Вони поєднували характерні особливості як сіл, так і міст. Одним з таких містечок була Вижва в Ковельському повіті. Воно залишалося центром ключа, що включав в себе навколишні села Рудня, Мельники, Брідки, Стара Вижівка.

Починаючи з 1739 р. ковельським староством, куди входив і вижівський маєток, володів князь Димитр Іполіт Яблоновський (1706–1788 рр.). За «Гербовником» А. Бонецького, він отримав його від

батьків першої дружини Катерини Шембек в 1739 р. Судові документи Ковельського повітового суду та Волинської казенної палати дозволяють повно цінніше простежити приналежність містечка у цей період. У 1775 р. Вижва відійшла до польського короля Станіслава Августа, який передав його Вацлаву Жевуському, але після того воно невдовзі повернулося до володіння Д. Яблоновського. Після смерті першої дружини Д. Яблоновський одружився вдруге з Юзефою Мичельською [16, 112; 4, арк. 58], яка після смерті Д. Яблоновського в 1788 р. отримувала прибутки від виживського маєтку. Станом на 1798 р. прибутки з містечка і надалі отримувала княгиня Юзефа Яблоновська. Очевидно, в даному випадку йде мова про так зване «доживотне» володіння маєтком, коли доходи від маєтку надходили до «державця» аж до його смерті. У цей час міщани залишалися особисто вільними [13, 495]. Відносини виживських міщан з В. Жевуським та Ю. Яблоновською мали частково конфліктний характер, про що свідчить судовий процес, який виживські міщани вели проти них у 1798–1801 рр. і 1810 р. [4, арк. 39, 55–62].

За актовою книгою, грошові збори з міщан Вижви проводилися за територіальними частинами. У цьому відношенні документ дає цінну інформацію щодо назв, а подекуди навіть геолокації, вулиць містечка. Станом на 1783 р. Вижва мала такі географічні елементи містечка, що виділені в актовій книзі:

- 1) Перша частина ринку,
- 2) Друга частина ринку (від брами Ковельської),
- 3) Третя частина ринку (від церкви Преображення),
- 4) Четверта частина ринку (від брами Ратенської),
- 5) Вулиця Довга,
- 6) Вулиця Шевська (або Свічка?) (Swieczka),
- 7) Вулиця Захорська (Zachorska),
- 8) Перша частина передмістя Воля,
- 9) Друга частина передмістя Воля,
- 10) Урочище Плонисько [15, арк. 2, 5, 8, 10, 11, 21, 24, 29, 34, 37].

Така інформація може бути використана для визначення місць розташування тогочасних вулиць та співвідношення із сучасними. Для прикладу, уваги заслуговує запис по передмістю Воля (восьмий та дев'ятий пункт). В актовій книзі записи зроблені в деяких місцях щодо передмістя «вулиця Волинська» («ulica Wołńska»), але в переважній більшості воно згадується все ж як передмістя чи вулиця Воля (або Вольська). Очевидно ця вулиця (чи передмістя) знаходилася в західній частині містечка, бо за картою Шуберта 1832 р. саме там було позначено село Вулька (Воля) напівдороги від Вижви до Хотивля [14]. Зараз географічно це частина села Нова Вижва. Ці відомості добре співвідносяться з даними, наведеними в статті В. Атаманенка. Вулиці Довга, Вольська, Шевська, Захорська були найстарішими у містечкові. Вони згадуються в інвентарях 1590 р. [1, 114].

Слід також відмітити наявність в центрі населеного пункту обов'язкового елемента містечка – ринку, де, очевидно, проводилися ярмарки, а також церкви Преображення, що розташовувалася неподалік від сучасного мосту через річку Вижівка. Наприкінці XVIII ст. залишалися оборонні споруди навколо містечка, про що є не лише згадки в Актовій книзі про Ратнівську та Ковельську брами, але й інші письмові свідчення. Очевидно, міський простір не зазнав значних змін з кінця XVI ст., оскільки ці брами були відомі в писемних джерелах з того періоду. Окрім того, в містечку була синагога [1, 114].

Містечко не було великим за населенням. За люстрацією Вижви 1765 р., дані якої наведені в «Географічному словнику» кінця XIX ст., кількість будинків міщан-християн становила 176, міщан-їудеїв – 27 [19, 166]. За даними Актової книги, у 1783 р. в містечку було 106 будинків міщан-християн та 27 – їудеїв [15, 56] (див. табл. 1). Дані люстрацій 60–70-х років XVIII ст. варто сприймати критично через те, що вони не завжди точно відображали реальну кількість господарств. Власники населених пунктів були зацікавлені в тому, щоб подавати занижену кількість будівель, оскільки від цього залежала величина подимного податку. Однак, в 1764–1766 рр. подимний реєстр не збирали, тому є підстави більше довіряти люстраціям цього періоду. Зменшення зафіксованої кількості господарств у 1783 р. в порівнянні з 1765 р. може пояснюватися утриманням мешканцями Вижви військових загонів в 60–70-х роках XVIII ст.. Іншою імовірною причиною зменшення кількості будівель могли бути пожежі [19, 166]. За такою статистикою у 1765 р. господарства християн у містечку становили 86,7% від загальної кількості, їудеїв – 13,3%, у 1783 р. – відповідно 79,7% і 20,3%.

На жаль не відомо, яка була точна кількість мешканців Вижви у 60–80-х роках XVIII ст. М. Крикун наводить дані одного з дослідників кінця XVIII ст. Г. Шторха, який приймав за норму 6 дорослих людей в одній житловій будівлі. Інші дослідження доводять, що наприкінці XVIII ст. на території Житомирського повіту в одній житловій будівлі у середньому налічувалося 6,5–7 осіб [13, 434, 556–557]. За такою статистикою чисельність Вижви становила орієнтовно 800–930 осіб. За деякими іншими оцінками, кількість осіб в одному будинку могла складати 11, що зумовлювалося

характером тогочасної подвірної системи оподаткування. Селянська родина (а в маленьких містечках на зразок Вижви практично усі міщани продовжували обробляти землю, хоча і різною мірою) була зацікавлена в том, щоб мати велику кількість робітників для відробітку панщини [3, 218–219]. Якщо взяти за основу такі числі, то населення містечка складало біля 1460 людей.

Відомості люстрації містечка Вижви середини XIX ст. дають конкретніші дані по середній кількості дорослих осіб, що проживали в одному будинку. За люстрацією маєтку 1848–1858 рр., міщани-християни перебували у вигіднішому становищі. В одному будинку проживало в середньому по 4,6 осіб міщан-християн (орієнтовно 490 осіб або 70,2%), і по 7,7 осіб міщан-іудеїв (орієнтовно 208 осіб або 29,8%) [5, арк. 203–203 зв.]. За таким підходом чисельність мешканців Вижви у 80-х роках XVIII ст. становила орієнтовно 700–930 осіб. Це підтверджується відомостями з «Географічного та економічного опису Волинської губернії 1798 р.», дані якого описані в статтях О. Карліної (усього 846 міщан, в тому числі 833 християн (98,5%) та 13 іудеїв(1,5%)) [9, 57], та корелюється з даними середини XIX ст., коли чисельність міщан-християн у Вижві становила 942 осіб (83,6%), міщан-євреїв – 185 (15,4%) (разом – 1127 людей) [5, арк. 85, 203–203 зв.]. За класифікаціями тогочасних міських поселень, Вижву можна віднести до категорії малих містечок (до 1 тис. мешканців). Тим не менше, варто відмітити, що ця категорія була найбільше представлена в структурі міських поселень [17, 236–237; 11, 102].

Таблиця 1

Кількість господарств в містечкові Вижва в 60–90-х роках XVIII ст.

	1765 р. (люстрація маєтку, дані якої подані в роботі «Słownik geograficzny»)	1783-86 р. (актові книги магістрату м. Вижва)	1798 р. («Географічний та економічний опис Волинської губернії 1798 р.», дані якого подані у статті О. Карліної)
Міщани-християни	176 будинків 86,7%	106 будинків 79,7%	833 особи 98,5%
Міщани-іудеї	27 будинків 13,3%	27 будинків 20,3%	13 осіб 1,5%
Усього	203 будинки 100%	133 будинки 100%	202 двори (846 осіб) 100%

Таблицю створено за [19, 166; 15, арк. 56; 10, 207].

У відсотковому відношенні міщани-християни кількісно переважали іудейську громаду у містечку в другій половині XVIII ст., що відповідає традиції передніх століть. Зокрема, у 1556 р. у Вижві було усього 2 будинки, що належали євреям, у 1616 р. – 5, за подимним реєстром 1629 р., дані якого навів А. Заяць у своїй книзі, ця кількість залишилася (це становило 3% від загальної кількості будинків) [8, 362, 487]. Загалом же, ці показники були значно нижчими від середніх по Волинському воєводстві в кінці XVIII ст. [9, 56–57].

Важливою частиною життя містечка були оренди та грошові збори, які сплачували переважно один раз на три роки. Аналіз їх структури дозволяє визначити головні особливості соціально-економічного розвитку поселення. У 1785 р. окремими елементами доходів маєтку з містечка Вижва, були:

1) капщизна (збори за право продавати напої). Усього було 9 людей, що сплачували збір за продаж медовухи та пива. Навпроти чотирьох з них є запис про приналежність до єврейської общини. Запис був переважно такого типу: «Кузьма Гайдак від пива 1 копу» (копа – 60 литовських або 75 польських грошей) [15, арк. 37]. Сюди включали лише приватних продавців напоїв. Корчми, які належали маєтку, але здавали в оренду, складали окремий пункт доходів. Подібну картину можна бачити й в інших маєтках Волині та Поділля [12, 82].

2) гребельне (грошовий збір за перевезення у човні (містечко було розташоване біля річки Виживка)) та мостове (збір, що здійснювався для ремонту мостів (один був в містечку) – 18 коп (орієнтовно 1350 грошей або 45 злотих) [15, арк. 37];

3) збори з млинів. Усього в маєтку таких було три: два на річці Виживка, один – на меншій притоці останньої (Бродниці). Два млини, що на р. Виживка, мали 4 колеса. Скоріше за все, в межах містечка був лише один млин (на річці Виживка). Він був обладнаний двома колесами та «фолюшем» (механізмом, який імовірно могли використовувати не тільки для помолу зерна). З нього збирали оренду 30 коп (орієнтовно 2225 грошей або 74 злотих) [15, арк. 38, 50].

4) збори з рудні. Вони складали 12 коп (орієнтовно 900 грошей або 30 злотих) [15, арк. 38]. Згадана маєткова рудня дала назву селові Рудка, розташованому поблизу Вижви.

5) збори з м'ясників. М'ясники повинні були віддавати від кожного забитого теляти камень жиру [15, арк. 37] (Камень – одиниця ваги, що наприкінці XVIII ст. рівнялася 32 фунтам (409–512 г); отже камінь «важив» приблизно 16 кг) [6, 17]. За «Географічним словником» кінця XIX ст. поряд з багатьма привілеями міщанам було надано право торгувати м'ясом в ятках ще Владиславом IV у 1633 р. [19, 166].

Магдебурзьке право надавало значні привілеї міщанам у порівнянні із селянами. Перша за все, це стосувалося повного або часткового звільнення від панщини (у випадку виживських міщан йшлося про повне звільнення). З іншого боку, існувала певна залежність від державця, адже будинки міщан розміщувалися не на його земельній власності. Свідченням залежності міщан від державця могли слугувати грошовий чинш і натуральна данина [7, 232–233]. Крім того, пізніше за утримання маєтку Ю. Яблоновською міщан, очевидно, змусили відробляти певні повинності, хоча їх перелік відсутній (вони могли бути замінені на грошовий чинш у подальшому) [4, арк. 55–62].

Міщани Виживи виплачували прентове (міський збір за будинок) та підводне (або подвода – грошовий збір замість повинності, яка полягала в обов'язку тяглих селян надавати підводу на вимогу правителя). Окрім того, до їх обов'язків входило направляти усіх, хто їде мостом з Ковеля через річку, а також допомагати в полюванні «на звіра, коли потрібно виходити», і стежити за станом парканів і міських валів [15, арк. 39].

Усього в містечку станом на 1786 р. нараховувалося 106 будинків міщан-християн та 27 – міщан-іудеїв. Плата за будинок (прентове) в переважній більшості складала 1,5–2 гроші в рік, підводне – 1,2–2 гроші. Варто зауважити, що міщани-євреї не були зобов'язані здійснювати виплати понад норми. Вони платили грошові збори однаково з міщанами-християнами [15, арк. 56].

Загалом доходи з містечка (без сіл) складали 5221 злота. Зважаючи на те, що усього в містечку було 133 господарства, середня дохідність складала 39,3 злотих. Доходи від села Стара Виживка складали 2022 злотих. Враховуючи те, що там нараховувалося 59 господарств, в тому числі 2 лісники, 3 бортники, 1 тивун, 1 гуменний, 20 тяглих, 26 піших, дохідність одного господарства в середньому складала трохи більше 34 злотих [15, арк. 55–61]. Така відносно строката соціальна структура населення Старої Виживки може пояснюватися тим, що у цьому селі був один із фільварків виживського ключа ще в XVII ст. [1, 115].

Можна порівняти ці дані з однотипними того ж часу. М. Крикун наводить дані по середньому доходу господарств Ілінецького ключа (1 місто та 17 сіл Брацлавського повіту) в 1789 р. У середньому по всьому ключі цей показник становив 64,9 злотих з господарства, зокрема по місту Ілінці – 84,8 злотих [13, 490]. Таким чином, дохідність господарств містечка Виживка була відносно низькою. На жаль, відомостей про кількість господарств інших сіл, що входили до виживського маєтку (Брідки, Мельники, Рудка) не було знайдено.

Доходи із сіл Брідки, Мельники, Рудка, Стара Виживка склалися з таких основних елементів: панщина (тягла або піша), чинш, оренда корчми (могла бути з млином), толока, перевезення зерна до р. Буг, данина (медом, хмелем, пряжею). Лише від села Стара Виживка доходи отримувалися по усіх цих категоріях, від інших сіл – лише за деякими (див. табл. 2).

Таблиця 2

Структура доходів із сіл виживського маєтку за 1786 р.

Вид доходу	Рудня	Мельники	Брідки	Стара Виживка	Усього
	в злотих і грошах / відсотках				
Панщина тягла	-	-	125 зл., 10 гр. 22,3%	400 зл. 19,7%	525 зл. 10 гр. 16,3%
Панщина піша	-	176 зл., 24 гр. 77,4%	54 зл., 24 гр. 9,8%	362 зл., 10 гр. 17,9%	593 зл. 28 гр. 18,4%
Чинш	40 зл., 15 гр. 9,9%	49 зл., 15 гр. 21,6%	-	161 зл., 16 гр. 8%	251 зл. 16 гр. 7,8%
Оренда корчми (могла бути з млином)	366 зл., 20 гр. 89,4%	-	360 зл. 64,3%	422 зл., 2 гр. 20,9%	1148 зл. 22 гр. 35,7%
Толока	2 зл., 24 гр. 0,7%	2 зл., 12 гр. 1%	2 зл., 24 гр. 0,5%	17 зл., 6 гр. 0,9%	25 зл. 6 гр. 0,8%
Перевезення зерна до р. Буг	-	-	17 зл., 12 гр. 3,1%	101 зл., 12 гр. 5%	118 зл. 24 гр. 3,7%
Данина медова	-	-	-	412 зл., 15 гр. 20,4%	412 зл., 15 гр. 12,8%
Данина хмелем	-	-	-	135 зл., 20 гр. 6,7%	135 зл., 20 гр. 4,2%
Пряжа	-	-	-	9 зл., 29 гр. 0,5%	9 зл., 29 гр. 0,3%
Разом	409 зл., 29 гр. 100%	228 зл., 21 гр. 100%	560 зл., 10 гр. 100%	2022 зл., 20 гр. 100%	3221 зл. 20 гр. 100%

Таблиця створена за [15, 55–61].

Доходи з містечка Вижва у 1786 р. мали принципово іншу структуру. Основну їх частину складав дохід з продажу ячменю – 4959 злотих. Чинш з міщан-християн становив 20 злотих, міщан-євреїв – 90 злотих, судові (судові збори і штрафи) з міщан-християн – 30 злотих, оренда городів та полів в місті – 69 злотих; усього – 5221 злотих [15, арк. 55]. Малий чинш з міщан-християн (20 злотих зі 106-и господарств) може пояснюватися згаданими вище «привілеями».

Особливої уваги заслуговує інформація про відносно високу дохідність продажу ячменю та його постачання до річки Буг, а отже орієнтацію на Балтійське море. Орієнтація зерна, вирощеного у фільваркових господарствах, на зовнішній ринок була типовим явищем для Волині у XVIII ст. Експорт зерна з Волині продовжував орієнтуватися на балтійський басейн до 80-х років XVIII ст. Це зумовлювало значно вищу ціну на зерно у північно-західній частині Волині у порівнянні з регіонами, де не було доступу до річок, що впадали у Балтійське море (Поділля, Київщина), а також більшу панщину (або її вартість, якщо йшлося про грошовий чинш) [2, 274–276].

У результаті Першого поділу Польщі у 1772 р. відбулося включення Гданська до складу Пруссії. Рентабельність перевезень через цей порт впала через підвищення мита. Незважаючи на це, а також те, що у виживського маєтку існував легкий доступ до чорноморського басейну (через річки Вижівка, Прип'ять та Дніпро можна було справляти це зерно до чорноморських портів, зокрема Херсону), така переорієнтація на Правобережній Україні відбулася досить швидко тільки в другій половині 80-х років XVIII ст. – на початку XIX ст., вплинувши на зростання ціни на зерно [12, 58–59]. Однак, як видно, в означений час обов'язок доставляти зерно сухопутними шляхами до Бугу залишався за селянами виживського маєтку (зокрема, Старої Вижівки та Брідок).

У 1783 р. війтом був Роман Семакович, який, окрім власної земельної ділянки (2 волюки (33,6 га) і 7 моргів (3,92 га)), утримував окремо за війтівство 3 морги землі (1,68 га), за які не платив оренду. Окрім того, він мав велику земельну ділянку за межами містечка («застінек») площею 20 моргів (11,2 га). Таким чином, виживський війт мав досить великі земельні наділи у своєму користуванні (загалом – приблизно 50 га) [15, арк. 11]. Надання війтам землі (не менше 1 волюки, подекуди 6 волюк) додатково за виконання цих обов'язків було традиційною практикою і для XVII ст. [7, 231]. Імовірно, Р. Семакович мав давні місцеві корені, адже його однофамілець Євтух згадувався в списках урядників Вижви першої половини XVII ст. (у 1607 р. – одним з трьох війтів, 1608 і 1616 рр. – райцем) [8, 475].

Іншим важливим елементом соціальної структури містечка був православний священник. У 1783 р. у Вижві таким був Радивон (церква Преображення). Він мав будинок, 6 волюк в урочищі Спонськ, зокрема 2 – на міській землі (орієнтовно 100,8 га), та велику ділянку за межами міста в напрямку Рудні. Окрім того, в містечку була синагога [15, арк. 8; 10, 209].

Отже, виживський маєток у 60–90-х роках XVIII ст. включав в себе містечко Вижва та навколишні села Стара Вижівка, Мельники, Брідки, Рудка. Скоріше за все, населення Вижви становило у цей час трохи менше 1 тис. людей. Кількісно тут домінували міщани-християни, єврейська громада була слабкою і не мала великої представленості. Збори, данини і грошові штрафи з містечка давало основну частину доходів маєтку. У структурі доходів з містечка звертає увагу продаж ячменю містечком. Характерною є також відносно висока дохідність корчм у селах Рудня, Брідки та Стара Вижівка (цей елемент складав більше третини усіх доходів із сіл маєтку).

Список використаних джерел

1. Атаманенко В. Господарський розвиток міста Вижва та Вижівського ключа у другій половині XVI ст. (за даними інвентарів 1556 та 1590 рр.). *Минуле та сучасне Волині та Полісся. Старовижівщина та її населені пункти в історії України та Волині*. Луцьк, 2011. Вип. 40. С. 113–116. <https://drive.google.com/file/d/0B6-BGvhj7XheWVN1MXRIVWVhNGc/view>.
2. Баранович М. Панське господарство в ключі Володарським за часів Коліївщини / Ювілейний збірник на пошану академіка Михайла Сергієвича Грушевського з нагоди шістьдесятої річниці життя та сорокових роковин наукової діяльності. Київ, 1928. Т. I. С. 274–279.
3. Ворончук І. Про коефіцієнт диму на Волині в другій половині XVI – середині XVII ст. *Український археографічний щорічник*. 1999. Вип. 3–4. С. 212–229. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uashch_1999_3-4_16.
4. Держархів Волинської обл. Ф. 363. Ковельський повітовий земський суд (1797–1831 рр.) та Ковельський повітовий суд (1831–1872 рр.). оп. 2. Спр. 7. Справа по позову товариства міщан містечка Вижви до княгині Яблоновської про землю, 1810–1861 рр., 198 арк.
5. Держархів Житомирської обл. Ф. 58 Волинська палата державного майна.м. Житомир Волинської губернії. 1840–1866 рр. оп. 1. Спр. 85. Справа про проведення люстрації державного маєтку Вижви Ковельського повіту, 1849–1862 рр., 241 арк.
6. Єрофієв І. До питання про старі українські міри, вагу та грошовий обіг / І. Єрофієв, з попереднім словом проф. О. Ветухова, за ред. акад. Д. І. Багалія. Харків, 1927. 52 с.

7. Заяць А. Магдебурзьке право у містах Правобережної України у XVI – першій половині XVII століття. *Ефективність державного управління*. Збірник наукових праць. 2009. Вип. 18/19. С. 229–236. URL: <https://clio.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/01/text18.pdf>.
8. Заяць А. Міське суспільство Волині XVI – першої половини XVII ст.. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2019. 582 с.
9. Карліна О. Єврейські домогосподарства у Волинській губернії в першій половині XIX ст. *Соціум*. Альманах соціальної історії. 2004. Вип. 4. С. 53–68.
10. Карліна О. Містечко Вижва і Старовижівщина наприкінці XVIII ст. *Минуле і сучасне Волині та Полісся: Сереховичі та Старовижівщина у світовій та українській історії*. Науковий збірник. Випуск 53. Матеріали 53 Всеукраїнської історико-краєзнавчої наукової конференції, присвяченої 24-й річниці Незалежності України, 20 травня 2015 р., смт. Стара Вижівка – с. Сереховичі. Луцьк, 2015 р. С. 204-210.
11. Карліна О. Соціальна структура населення міст і містечок Волинської губернії наприкінці XVIII ст. *Соціум*. Альманах соціальної історії. Випуск 10. 2013. С. 97–114.
12. Кравченко І. Ямпільський маєток наприкінці XVIII та в першій чверті XIX ст. *Студії і історії України науково-дослідної катедри історії України в Києві*. Т. 2. Київ 1929. С. 88. URL: <http://hrushevsky.nbu.gov.ua/item/0001586>.
13. Крикун М. Воєводства Правобережної України у XVI–XVIII століттях. Статті і матеріали. Львів, 2012. 702 с.
14. Специальная карта Западной части Российской Империи, составленная и гравированная в 1/420000 долю настоящей величины при Военно-Топографическом Депо, по время управления генерал квартирмейстера Нейдгарта под руководством генерал-лейтенанта Шуберта. СПб, 1826–1840. Л. XXXIII, XXXIV, XXXIX, XL.
15. ЦДІАУК, Ф. 32. Магістрат м. Вижва Волинського воєводства, 1601–1753, 1784–1789 pp., оп. 1, спр. 6. Актова книга, 1785–1789 pp., 118 арк.
16. Boniecki A. Herbarz polski: wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich. Cz. 1. T. 8. Warszawa: Warszawskie Towarzystwo Akcyjne S. Orgelbranda S[yn]ów, 1905. 396 s. URL: <https://polona.pl/item/herbarz-polski-wiadomosci-historyczno-genealogiczne-o-rodach-szlacheckich-cz-1-t-8.MTAzNTU5MTY/122/#info:metadata>.
17. Kuklo C. Struktury demograficzne i etniczne miast prywatnych w Koronie w XVI–XVIII wieku. Uwagi wstępne. *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*. 2016. Vol. 77. S. 319–356. DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/RDSG.2016.SI.14>.
18. Словник географічний Крolestwa Польского і інших краївo славянських. Т. IV. Warszawa: nakł. Filipa Sulimierskiego і Władysława Walewskiego, 1883. 983 s. URL: http://dir.icm.edu.pl/pl/Słownik_geograficzny/Tom_IV.
19. Словник географічний Крolestwa Польского і інших краївo славянських. Т. XIV. Warszawa: nakł. Filipa Sulimierskiego і Władysława Walewskiego, 1895. 930 s. URL: http://dir.icm.edu.pl/pl/Słownik_geograficzny/Tom_XIV.